
ՎԵՍՏՖԱԼՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԻԲՐԵՎ ԱՐԴԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԴԱՐՁԱՅԻՆ ՀԱՆԳՐՎԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ ԵՓՐԵՍՅԱՆ

Վեստֆալյան պայմանագրերը շրջադարձային նշանակություն ունեցան միջազգային հարաբերությունների պատմության մեջ: 1648 թվականից հետո ինքնիշխան պետությունների միջև ձևավորված հորիզոնական հարաբերությունները փոխարինեցին կայսրության և եկեղեցու հիերարխիայով քողարկված տարասեռ ֆեոդալական միավորների միջև ուղղաձիգ-աստիճանակարգային հարաբերություններին: Պետական ինքնիշխանության համախմբումը և հարկադրանքի միջոցների մենաշնորհումը պետական իշխանություններին տվեցին բացառիկ վերահսկողություն արտաքին քաղաքականության գործիքների (բանակ, դիվանագիտություն և այլն) նկատմամբ: Քաղաքական դաշտը տարանջատվեց ներքին և արտաքին ոլորտների: Վեստֆալյան պայմանագրերից հետո ոչտարածքային քաղաքական միավորները (ֆեոդալներ, ազատ քաղաքներ և այլ) դուրս մնացին միջազգային քաղաքականությունից: Սկսվեց միջազգային հարաբերությունների հաստատութենականացումը (institutionalization): Քաղաքականության և կրոնի տարանջատումն ու ինքնորոշման գաղափարը հանգեցրին միջազգային հանրության իրավահավասար անդամների խաղաղ գոյակցության սկզբունքին: Կայսերական համընդհանրական հայեցակարգի և քրիստոնեական հանրապետության (res publica christiana) համատեքստում բարոյահոգևոր գերիշխանության պապական ձգտումներին փոխարինեց ուժերի հավասարակշռության սկզբունքը՝ իբրև բազմաբնեռ, անարխիկ միջավայրում միջազգային հարաբերությունների բնական կարգավորիչ: Վեստֆալի (1648 թ.) և Ուտրեխտի (1713 թ.) պայմանագրերի միջև ընկած ժամանակահատվածում սկսեցին ձևավորվել արդի միջազգային հարաբերությունները¹:

Սույն հոդվածում ներկայացվում է միջնադարյան եվրոպական համընդհանրական աշխարհակարգից անցումը միջազգային հարաբերությունների արդիականությունը խորհրդանշող ինքնիշխան պետությունների վեստֆալյան համակարգին: Այս անցումը նշանավորվեց վերազգային և անդրազգային հաստատություններից ինքնիշխանության

¹ Տե՛ս **Teschke B.**, The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations. London, New York: Verso, 2003, էջ 3:

փոխանցման և պետությունների կողմից ինքնիշխանության համախմբման գործընթացներով: Վեստֆալյան համակարգը մինչ այդ գոյություն ունեցող տեղային (լոկալ) աշխարհակարգերից միակն էր, որ դարձավ համաշխարհային (գլոբալ):

1. Միջնադարյան Եվրոպա. միջպետական հարաբերությունների իդեալական կառույցը

Աշխարհակարգի միջնադարյան մոդելը կամ մինչվեստֆալյան աշխարհակարգը Եվրոպայում ներկայանում էր իբրև քրիստոնյա ժողովուրդների հանրապետություն (*Res Publica Gentium Christianorum*) Հռոմի պապի գլխավորությամբ: Այս աշխարհակարգի համընդհանրական «կարգավորողներն» էին Հռոմի պապը և Սրբազան հռոմեական կայսրության կայսրը²:

Սրբազան հռոմեական կայսրությունը իր հզորության գագաթնակետին էր հասել Կառլոս 5-րդ կայսեր (1519-1558 թթ.) օրոք, ով միաժամանակ նաև Իսպանիայի թագավորն էր: Նրանից հետո կայսրության գահը ժառանգեց նրա եղբայր Ֆերդինանդ 1-ինը, իսկ Իսպանիային՝ որդին՝ Ֆիլիպ 2-րդը: Կայսրության կենտրոնը Վիեննան էր: Այն ընդգրկում էր գրեթե ողջ Կենտրոնական Եվրոպան՝ Բրանդենբուրգից Լոմբարդիա և Բուրգունդիայից Բոհեմիա: Այս ընդարձակ տարածքում կառավարող իշխանները ենթակա էին Հռոմի պապի հոգևոր և Հռոմեական սրբազան կայսեր քաղաքական իշխանությանը³:

Ողջ միջնադարում կայսրության հետհռոմեական առասպելը կարևոր նշանակություն ուներ: Ինչպես որ գոյություն ուներ մեկ կրոնական համայնք, որը ղեկավարվում էր մեկ եկեղեցու կողմից, այնպես էլ կար մեկ կառավարչի կողմից ղեկավարվող միայն մեկ քաղաքական համայնք: Ռեֆորմացիայի հետևանքով այս առասպելը փշրվեց, իսկ Երեսնամյա պատերազմի և Վեստֆալյան խաղաղության շնորհիվ պետությունները դարձան միակ լեզվաբան քաղաքական միավորները: Պետությունները ղեկավարվում էին ինքնիշխանների կողմից, որոնք չէին ճանաչում այլ իշխանություն ո՛չ իրենց վերևում և ո՛չ էլ ներքևում: Պետությունների շուրջ սկսեց զարգանալ արդի դարաշրջանին բնորոշ նոր տեսակի քաղաքական կյանքը՝ միջազգային քաղաքականությունը⁴:

Միջնադարյան Եվրոպայում միայն Հռոմի պապն էր ինքնիշխան համարվում: Մյուս տիրակալները (թագավորներ, դուքսեր, կոմսեր) պապական վասալների դերում էին: Սա բրգաձև կառույց էր, որի գագաթին Հռոմի պապն էր, այնուհետև՝ մյուս տիրակալները: Բուրգի ներ-

² Տե՛ս **Зонова Т. В.** Вестфальская система // «Вестник МГИМО», 2008, № 1, էջ 78:

³ Տե՛ս **Moita L.**, A critical review on the consensus around the Westphalian system, JANUS.NET e-journal of International Relations Vol. 3, № 2, 2012, էջ 21-22:

⁴ Տե՛ս **Ringmar E.**, Identity, Interest and Action: A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years War. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1996, էջ 10:

սում հարաբերությունները ուղղաձիգ աստիճանակարգային էին: Աստիճանաբար աշխարհիկ տիրակալներն իրենք էլ սկսեցին ձգտել ինքնիշխանության իրենց տիրույթներում և այդպիսով հակամարտության մեջ մտան Հռոմի հետ: Իսկ արդեն 1648 թվականի Վեստֆալյան հաշտությունից հետո «ինքնիշխանություն» եզրը բնութագրական էր ոչ թե կաթոլիկ եկեղեցու առաջնորդությամբ քրիստոնեական համայնքի միասնության, այլ անկախ քաղաքական համայնքների (horizontal system of sovereign states) բազմազանության համար, թեպետ պայմանագրերը ձևակերպվեցին համընդհանրական քրիստոնեական լեզվի կանոններով⁵:

Վեստֆալյան համաձայնագրերը խորհրդանշում են միջնադարյան քրիստոնեական հիերարխիկ կառույցների վրա հիմնված քաղաքական իշխանության համակարգի փոխակերպումը տարածքային ինքնիշխան պետությունների հորիզոնական կարգի: Քաղաքական իշխանության բնույթի այսպիսի կառուցվածքային կերպափոխումը, որին նպաստեցին Վերածնունդն ու Ռեֆորմացիան, հանգեցրեց խորը վերափոխումների քաղաքական միավորներում և թե նրանց տարածքային տիրույթում⁶:

Այս գործընթացները նպաստեցին Եվրոպայի հետագա մասնատմանը: Դավանանքային բաժանումը պահպանվեց, և նախառեֆորմացիայի շրջանի համակարգ վերադառնալու բոլոր փորձերը ձախողվեցին: Մակայն 17-րդ դարի ընթացքում «համընդհանրական միապետություն» հղացքը դեռևս պահպանվում էր բացարձակ միապետությունների քաղաքական օրակարգում, բայց սա միայն նշանակում էր մեկ միապետի գերիշխող դիրք պետությունների համակարգում համընկնող ինքնիշխանության (երբ միապետը հավակնում էր մեկից ավելի ինքնիշխան պետությունների գահերի) և ոչ թե եվրոպական գերպետության տեսքով⁷:

Եվրոպայում միջնադարյան քաղաքական մշակույթի ձախողումը պայմանավորված էր նաև վերջինից արմատապես տարբեր հունահռոմեական ժառանգության վերածննդով: Միաժամանակ, Եվրոպան, նվաճելով նոր հայտնագործված աշխարհամասերը, իրեն ենթարկեց նաև նրանց մշակույթները՝ սկիզբ դնելով աշխարհի վերափոխմանը: Ռեֆորմացիայի շնորհիվ փլուզվեց նաև ճշմարտության եկեղեցական մենաշնորհը: Բողոքական երկրներում միջնադարյան գիտության, կրթության, կրոնի և դիվանագիտության համընդհան-

⁵ Sté u **Dekker I. F., Werner W. G.**, Governance and International Legal Theory, Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, էջ 135-136:

⁶ Sté u **Larkins J.**, From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics before Westphalia. New York: Palgrave Macmillan, 2010, էջ 3-4:

⁷ Sté u «War in the early modern world 1450-1815», Black J. (ed.), London and New York: Routledge, Taylor & Francis, 2005, էջ 194:

րական լեզուն՝ լատիներենը, փոխարինվեց ազգային լեզուներով⁸:

Վեստֆալյան աշխարհակարգը, ի տարբերություն միջնադարյանի, արտացոլում էր միանգամայն նոր իրողություն: Այստեղ այլևս չկար բարձրագույն համընդհանրական իշխանություն, և միջազգային հարաբերությունների գլխավոր «կարգավորիչը» դարձավ ուժերի հավասարակշռության սկզբունքը⁹: Սկսած 15-րդ դարից՝ հավասարակշռության տեսությունը մշակել են նշանավոր մտածողներ Գվիչարդինին, Մաքիավելին, Ջենտիլեն: Գվիչարդինին Թուքիդիդեսի¹⁰ «ուժերի հավասարակշռության» տեսությունը նախ կիրառեց Ապենինյան թերակղզում Լորենցիո դի Մեդիչիի քաղաքականությունը նկարագրելու համար. իտալական պետությունները դաշինքներ կամ միություններ էին կազմում միմյանց դեմ, որոնք փոփոխվում էին՝ կախված կողմերի ուժային հարաբերակցությունից: Այսպես իտալական տիրակալներին հաջողվում էր լուծել միմյանց միջև ծագած վեճերը, և ըստ այդմ՝ այսպես կոչված «իտալական մոդելը» Եվրոպայում, ապա նաև աշխարհում վերածվում է միջազգային հարաբերությունների մոդելի, որի գլխավոր չափորոշիչներն էին աշխարհիկ ինքնիշխանությունը, ինքնիշխան հավասարությունը և աշխարհիկ ինքնիշխան տիրակալների միջև ուժերի հավասարակշռությունը¹¹: Հենց այս չափորոշիչներն էլ ընկան Հուգո Գրոցիուսի մշակած նոր՝ աշխարհիկ միջազգային իրավունքի հիմքում:

Գաղափարական առումով արդի պետությունների ձևավորումը հիմնավորվեց ժամանակի խոշոր իրավագետների և քաղաքական իմաստասերների աշխատություններում: Ժան Բոդենը (1529-1596 թթ.) իր «Վեց գիրք պետության մասին» (*Les six livres de la Republique*, 1576) աշխատությունում զարգացրեց «պետական ինքնիշխանություն» հասկացությունը, ըստ որի՝ «ինքնիշխանությունը պետության բացարձակ և մշտական իշխանությունն է իր հպատակների և քաղաքացիների նկատմամբ»¹²: Նիկոլո Մաքիավելին (1469-1527 թթ.), որը քաղաքական ռեալիզմի տեսության հիմնադիրներից է, իր «Տիրակալը» (*De Principatibus*, 1532) տրակտատում հիմնավորեց պետական շահի առաջնա-

⁸ Տե՛ս **Ringmar E.**, նշվ. աշխ., էջ 146:

⁹ Տե՛ս **Зонова Т. В.**, նշվ. աշխ., էջ 78-80:

¹⁰ Տե՛ս **Behr H.**, *A History of International Political Theory: Ontologies of the International*. London, New York: Palgrave Macmillan, 2010, էջ 23: Հույն պատմիչ Թուքիդիդեսը (Ք. ա. 460-395 թթ.) իր «Պելոպոնեսյան պատերազմի պատմություն» աշխատությամբ համարվում է ռեալիզմի տեսության առաջին ներկայացուցիչը: Այդ տեսությունն ունի երեք հիմնական ընդհանրություն արդի ռեալիզմի տեսության հետ՝ միջազգային քաղաքականության հիմնական միավորները պետություններն են, պետությունները ձգտում են իշխանության կա մ ինքնանպատակ, կա մ որպես միջոց այլ նպատակները իրականացնելու համար, պետությունների վարքագիծը բանական է, հետևաբար հասկանալի:

¹¹ Տե՛ս **Larkins J.**, նշվ. աշխ., էջ 7-12:

¹² **Кортунов С. В.** Крушение Вестфальской системы международных отношений и становление нового мирового порядка // «Мировая политика». М., 2007, с. 75-117.

նությունը¹³: Մեծ նշանակություն ունեցան նաև Թոմաս Հոբսի (1588-1679 թթ.) և Բենեդիկտոս Սպինոզայի (1632-1677 թթ.) աշխատությունները¹⁴: Հուգո Գրոցիուսի (1583-1645 թթ.) «Պատերազմի և խաղաղության իրավունքը» (De Jure Belli ac Pacis, 1625)¹⁵ ու «Ազատ ծով» (Mare Liberum, 1608)¹⁶ աշխատություններով համակարգվեց և մշակվեց միջազգային իրավունքը: Գրոցիուսը զարգացնում է բնական իրավունքի հղացքը: Բացահայտելով հասարակական իրողության համակեցության ինքնուրույն անխուսափելիությունը՝ նա անհրաժեշտ է համարում նաև ազգերի խաղաղ համագոյակցության սկզբունքը, որի իրացման համար բոլոր պետությունները պարտավոր են հետևել որոշակի օրենքների, կատարել ստանձնած պարտավորությունները, պահպանել բարի կամք և իրավահավասարություն¹⁷:

2. Երեսնամյա պատերազմը և միջնադարյան համընդհանրակա-նության փլուզումը

Ռազմաքաղաքական առումով պետությունների՝ իբրև միջազգային հարաբերությունների հիմնական միավորների ձևավորման գործընթացում բեկումնային նշանակություն ունեցան 1618 թ. Եվրոպայում բռնկված Երեսնամյա պատերազմը (1618-1648 թթ.) և դրա ավարտն ավետող Վեստֆալի պայմանագրերը (1648 թ.): Քաղաքական առումով Երեսնամյա պատերազմը նաև «պետականաշինության պատերազմ» էր: Այն ոչ թե առճակատում էր ամբողջապես ձևավորված պետությունների, այլ տարբեր քաղաքական հղացքների և դաշինքների միջև, որի շնորհիվ իբրև քաղաքական միավորներ կայացան պետությունները¹⁸:

1517 թվականին սկսված Ռեֆորմացիայի հետևանքով Սրբազան հռոմեական կայսրությունը բաժանվեց կաթոլիկ հարավի և բողոքական հյուսիսի: 1618 թ. ապստամբությունը Բոհեմիայում Հաբսբուրգների իշխանության և կաթոլիկ գերիշխանության դեմ բողոքեց պատերազմների շարք, որը հայտնի է որպես Երեսնամյա պատերազմ: Երեսնամյա պատերազմի հետևանքով փաստացի փլուզվեց Սրբազան հռո-

¹³ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», Cooper J. P. (ed.), The New Cambridge Modern History, Volume IV. Cambridge: Cambridge University Press, 1970, էջ 104-112:

¹⁴ Տե՛ս **Скирбекк Г., Гилье Н.** История философии. М., 2003, էջ 263-298:

¹⁵ Տե՛ս **Grotius H.** (1625), The Rights of War and Peace, Including The Law of Nature and of Nations, translated from the original Latin of Grotius with notes and illustrations by A. C. Campbell, with an introduction by David J. Hill, Adamant Media Corporation, Elibron Classics, 2005 (This Elibron Classics Replica Edition is an unabridged facsimile of the edition - Washington & London: M. Walter Dunne, 1901):

¹⁶ Տե՛ս **Grotius H.** (1608), The Freedom of the Seas or the Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade, Translated with A Revision of the Latin Text of 1688 by Ralph Van Deman Magoffin, Edited with an Introductory Note by James Brown Scott (New York: Oxford University Press, 1916), This is version 1.0 of the Frellock Book Series edition, Oslo, 2008:

¹⁷ Տե՛ս **Grotius H.** (1625), նշվ. աշխ., էջ 417:

¹⁸ Տե՛ս «A Companion to the Reformation World», Po-chia H. R. (ed.), Melbourne: Blackwell Publishing, 2004, էջ 277:

մեական կայսրությունը, քաղաքականապես ամրացվեցին կրոնական ռեֆորմների արդյունքները, և սկսվեց ազգային պետությունների ձևավորման գործընթացը: Երեսնամյա պատերազմը առաջին համաեվրոպական առճակատումն էր: Այն սկսվեց իբրև կրոնական պատերազմ Գերմանիայի կաթոլիկ ու բողոքական խմբավորումների միջև, և իր քաղաքական համատեքստը ստացավ, երբ Հռոմեական սրբազան կայսրության տիրակալ ավստրիացի Հաբսբուրգները փորձեցին իրենց ազդեցությունը տարածել ողջ Եվրոպայում: Իսկ Ֆրանսիան, թեպետ կաթոլիկ երկիր էր, այս վտանգը չեզոքացնելու համար միացավ բողոքական ճակատին¹⁹: Ֆրանսիայի համար եվրոպական քաղաքականության մեջ գերակա էին երկու հիմնական խնդիր՝ ձեռքով իրեն օղակող Հաբսբուրգների տարածքները և կանխել Նիդերլանդները վերանվաճելու Իսպանիայի նկրտումները²⁰: Ընդունված է պատերազմի ընթացքը բաժանել հետևյալ չորս փուլերի՝ բոհեմական ապստամբություն և Պֆալցի նվաճում (1618-1623 թթ.), դանիական շրջան (1624-1629 թթ.), շվեդական (1630-1634 թթ.) և ֆրանսիական շրջափուլեր (1635-1648 թթ.)²¹:

Կաթոլիկ խմբավորումը՝ Սրբազան հռոմեական կայսրության կաթոլիկ իշխանություններ, Պապական պետություն, Իսպանիա, Պորտուգալիա և այլն, առաջնորդում էին ավստրիացի Հաբսբուրգները: Նրանց դիմակայում էր բողոքական դաշինքը՝ Գերմանիայի բողոքական իշխանությունները, Շվեդիան, Դանիան, կաթոլիկ Ֆրանսիան (1635 թ.-ից) և այլ պետություններ: Սրբազան հռոմեական կայսրության կայսր Ֆերդինանդ 2-րդի (1619-1637 թթ.) կայսրությունը փրկելու փորձը ձախողվեց: Այստեղ գլխավոր դերը կատարեց Ֆրանսիան՝ ի դեմս Ռիշելյեի (1624-1642 թթ.) դիվանագիտության. կարդինալը պաշտպանեց բողոքական երկրներին՝ առաջնորդվելով Ֆրանսիայի գերակա շահերով (*raison d'état*)²²: Մյուս կողմից սրան նպաստեց նաև Հռոմի պապ Ուրբանոս 8-րդի (1623-1644 թթ.) աշխարհիկ քաղաքականությունը, որը ավելի շատ հետաքրքրված էր Իտալիայում Հաբսբուրգների ազդեցության թուլացմամբ, քան կաթոլիկ խաչակրաց արշավանքով²³: Երեսնամյա պատերազմի մասնակից առանցքային տերություններից էր նաև Շվեդիան: Ըստ Էրիկ Ռինգմարի՝ Շվեդիայի մուտքը Երեսնամյա պատերազմ 1630 թ. նվազ չափով էր պայմանավորված վերջինիս պետական շահերով, այն ավելի շուտ՝ ինքնութենական խնդիր էր²⁴:

Կարդինալ Ռիշելյեն ձգտում էր Ֆրանսիայի անվտանգությունը կա-

¹⁹ Տե՛ս **Bonney R.**, *The Thirty Years' War 1618-1648*, Oxford: Osprey Publishing, 2002, էջ 7:

²⁰ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 306:

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 307:

²² Տե՛ս **Kissinger H. A.**, *Diplomacy*, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Simon & Schuster, 1994, էջ 59:

²³ Տե՛ս **Treasure G.**, *The making of modern Europe, 1648-1780*, London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003, էջ 176:

²⁴ Տե՛ս **Ringmar E.**, նշվ. աշխ., էջ 4-5:

ռուցել էվրոպական հավաքական անվտանգության համակարգի համատեքստում, ինչը շահեկան էր բոլոր պետությունների համար²⁵: Ըստ այդմ՝ Ռիշելյեն պնդում էր, որ իր բոլոր դաշնակիցները պետք է ընդգրկվեն խաղաղության բանակցություններում, հետևաբար նաև վերջնական կարգավորմանը: Ավելին, նա պահանջում էր կայսրության միավորների (Reichsstände) կամ առնվազն Ֆրանսիայի դաշնակիցների մասնակցությունը խաղաղության կոնգրեսին և պայմանագրի կնքմանը: Ռիշելյեն կարևորում էր ազնիվ կամ համընդհանուր խաղաղության գաղափարները (Pax honesta, pax universali): Անգամ 1636 թ. իսպանական և կայսերական բանակների հաղթարշավի ժամանակ, երբ Ֆրանսիան ռազմական պարտության վտանգի առջև էր կանգնած, Ռիշելյեն մերժեց առանձին խաղաղություն կնքելու կայսեր առաջարկը: Նա համոզված էր, որ նույնիսկ նման լրջագույն և վտանգավոր հանգամանքներում Ֆրանսիայի համար ընդունելի կարող էր լինել բացառապես ազնիվ խաղաղությունը (Pax honesta), ինչն անհնար էր առանց դաշնակիցների²⁶:

Եվրոպան՝ որպես քաղաքական միավոր և հղացք, սկսում էր ավելի ու ավելի շատ վկայակոչվել դիվանագիտական քարոզչության մեջ: Ռիշելյեն պնդում էր, որ Հաբսբուրգների գերիշխանությունից պաշտպանելու է ոչ միայն գերմանական իշխանությունների ազատությունները, այլև Եվրոպան: Իրավագետների խոսույթում դեռ գերակշռում էին հռոմեական կամ Հին Կտակարանի նախադեպերը ազգերի իրավունքի (Jus Gentium) շուրջ, ինչն արտահայտում էր կայսրության կամ ընտրյալ ժողովրդի հավակնությունները: Սակայն հանգամանքներն այլևս աննպաստ էին, քանզի կայսրությունը և պապականությունը՝ իբրև համընդհանրական վերազգային հաստատություններ, փաստորեն դադարեցին գործել: Իր աշխատություններում Հուգո Գրոցիուսը նախագծեց անցումը ազգերի իրավունքից միջազգային իրավունքին (jus gentium → jus inter gentes): Նա ձգտում էր ցույց տալ, որ այս նոր իրավիճակում պետությունների շահերից է բխում օրենքի գերակայության ընդունումը, քանզի իրենց գոյության պահպանման համար անհրաժեշտ է որոշակիորեն կազմակերպված ազգերի համայնք: Պետությունները պետք է ունենան հավասար իրավունքներ, նույնիսկ եթե նրանք չունեն դրանք պաշտպանելու հավասար ուժեր: Այս սկզբունքները որոշ առումով նպաստեցին ազգերի էվրոպական համայնքի զարգացմանը²⁷:

Փաստորեն Երեսնամյա պատերազմի բոլոր կողմերը հայտարարում էին, որ իրենց պատերազմի նպատակը խաղաղությունն է (finis

²⁵ Տե՛ս **Rowen H. H.**, The Peace of Westphalia Revisited, «The Journal of Modern History» Vol. 33, No. 1 (The University of Chicago Press, Mar., 1961), էջ 53-56:

²⁶ Տե՛ս **Kampmann Ch.**, Peace Impossible? The Holy Roman Empire and the European State System in the Seventeenth Century. // «War, the State, and International Law in Seventeenth-Century Europe». Farnham, Burlington: Ashgate Publishing, 2010, էջ 207-208:

²⁷ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 6:

belli pax esto)²⁸: Միևնույն ժամանակ, Երեսնամյա պատերազմի ընթացքում իսկապես գոյություն ունեւր պետությունների համակարգ և մշտական կապ ու բանակցելու պատրաստակամություն պատերազմող կողմերի միջև: Իսկ քաղաքական վերնախավում միմյանց ոչնչացնելու մտադրությունը գերակշռող չէր: Մակայն այս ամենը չկանխեց պատերազմը²⁹:

3. Վեստֆալյան խաղաղությունը (1648 թ.)

Խաղաղության բանակցությունները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք փուլի: Առաջին փուլը հիմնականում ընթացակարգային էր և սկսվեց 1643 թ. հունվարին Ֆրանկֆուրտում՝ որոշ ընդհատումներով տևելով մինչև 1645 թ. նոյեմբեր, երբ կայսերական պատվիրակության ղեկավար կոմս Տրաուտմանդորֆը ժամանեց Մյունստեր: Երկրորդ փուլը ձգվեց մինչև 1647 թ. հունիս, երբ կոմսը մեկնեց: Վերջին փուլը տևեց մինչև 1648 թ., երբ կնքվեցին խաղաղության երեք պայմանագրերը³⁰:

Վեստֆալի կոնգրեսի պաշտոնական բացումը եղավ 1643 թ. հուլիսի 11-ին: Վերջապես 1645 թ. օգոստոսի 29-ին Ֆերդինանդ 3-րդ կայսրը համաձայնեց, որ գերմանական իշխանությունները լիիրավ մասնակցեն Վեստֆալի կոնգրեսին³¹: Այն իսկապես համաեվրոպական կոնգրես էր, ուր ներկայացված էին Եվրոպայի բոլոր քաղաքական ուժերը՝ բացի Անգլիայից, Լեհաստանից, Ռուսաստանից և Օսմանյան կայսրությունից³²: Վեստֆալյան բանակցություններում դերակատարների ուժերի հավասարակշռումը (equilibrium) դարձավ ընդհանուր անվտանգության քաղաքականության առաջնային կանոն: Երբ մեկը հզորանում է, մյուսները ընդդիմադիր միություններ և դաշինքներ են կազմում հավասարակշռությունը (equipoise) պահպանելու համար: Նույնիսկ պապական կուրիան (Papal Curia) 1632 թ. իր դիվանագետներին հիշեցնում էր, որ ուժերի հավասարակշռությունը «Հռոմեական եկեղեցու շահերից» է բխում³³:

Կաթոլիկ պետությունների ներկայացուցիչները բանակցելու համար հավաքվել էին Վեստֆալիայի կաթոլիկ հատվածում՝ Մյունստերում, իսկ բողոքականները՝ Օսնաբրյուկում³⁴: Նախնական պայմանագիրը կայսեր և Ֆրանսիայի միջև ստորագրվեց Մյունստերում 1646 թ. սեպտեմբերի 13-ին, վերջնականը՝ 1648 թ. հոկտեմբերի 24-ին: Կայսեր և Շվեդիայի միջև նախնական պայմանագիրը կնքվեց 1647 թ. փետրվարի 18-ին Օսնաբրյուկում, վերջնականը՝ 1648 թ. մայիսի 15-ին, ինչը համա-

²⁸ Տե՛ս **Kampmann Ch.**, նշվ. աշխ., էջ 205:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 210:

³⁰ Տե՛ս «The Thirty Years' War», Parker G. (ed.), Second edition, London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2006, էջ 155:

³¹ Տե՛ս **Bonney R.**, նշվ. աշխ., էջ 86:

³² Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 352:

³³ Տե՛ս «The Thirty Years' War», էջ 159:

³⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 156:

պատասխան էր Ֆրանսիայի հետ նախնական պայմանագրին: 1648 թ. հունվարի 30-ին՝ Նիդերլանդների և Իսպանիայի միջև կնքված անջատ հաշտության պայմանագրից հետո, որով ճանաչվում էր Նիդերլանդների ինքնիշխանությունը, Ֆրանսիան, ի դեմս կարդինալ Մագարինիի, պահանջեց, որ կայսրությունը չեզոք դիրք գրավի ֆրանս-իսպանական շարունակվող կոնֆլիկտում, ինչն ընդունվեց Ֆերդինանդ 3-րդի կողմից: Խաղաղությունը ավելի հարատև դարձնելու համար 1648 թ. հոկտեմբերի 24-ի ֆրանս-կայսերական հաշտության պայմանագրի մեջ ընդգրկվեցին նաև շվեդա-կայսերական և կոնգրեսին մասնակից կայսրության միավորների կնքած պայմանագրի շատ դրույթներ³⁵: Արդյունքում ստացվեց փոխկապակցված փաստաթղթերի ամբողջություն՝ հաստատելով «Վեստֆալյան խաղաղությունը» (Pax Westphalica): Ֆրանս-շվեդական դաշինքը Վեստֆալյան պայմանագրերով հաստատված եվրոպական պետությունների նորաստեղծ համակարգի անկյունաքարն էր³⁶: Պայմանագրերի լեզուն լատիներենն էր: Շուտով ֆրանսերենը փոխարինեց լատիներենին՝ իբրև դիվանագիտության, գիտության և Եվրոպայի ընդհանուր լեզու³⁷: Բանակցություններում ծախսված հինգ տարիները (1643-1648 թթ.) Վեստֆալի խաղաղության կոնգրեսը դարձրին Եվրոպայի արդի պատմության համանման ամենաերկարատև գործընթացը:

Վեստֆալի պայմանագրով Սրբազան հռոմեական կայսրության իշխանությունները իրենց տարածքներում ստացան գերիշխանություն, բայց ոչ ինքնիշխանություն: Նրանք իրավունք ստացան վարելու իրենց սեփական արտաքին քաղաքականությունը, սակայն նրանց թույլատրված չէր գործելու ի վնաս կայսեր կամ կայսրության³⁸: Բայց գործնականում նրանք կարող էին և գործում էին՝ մտնելով նաև արտաքին դաշինքների մեջ: Իսկ կայսրը իր հերթին պահպանում էր հակաօրինական գործողության դեպքում իշխանությունների կառավարիչներին գահընկեց անելու իրավունքը: Կայսրությունից առանձնացավ և իբրև ինքնիշխան պետություն ձևավորվեց Շվեյցարական համադաշնությունը (Confoederatio Helvetica): Երաշխավորվում էր նաև շվեյցարական կանտոնների անձեռնմխելիությունը: Այսպիսով, կայսրությունը ժառանգական բացարձակ միապետության վերածելու Հաբսբուրգների փորձերը ձախողվեցին³⁹: Միաժամանակ լուծարվեց նաև 1617 թ. Օնատի պայմանագրով ձևակերպված՝ իսպանական և ավստրիական

³⁵ Տե՛ս «Treaty of Westphalia: Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies», *Yale Law School; Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy*. URL:// http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (28.05.2015).

³⁶ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 433:

³⁷ Տե՛ս **Treasure G.**, նշվ. աշխ., էջ 5:

³⁸ Տե՛ս **Sonnino P.**, Mazarin's quest: the Congress of Westphalia and the coming of the Fronde. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2008, էջ 8:

³⁹ Տե՛ս **Teschke B.**, նշվ. աշխ., էջ 244:

Հաբսբուրգների համընդհանրական միությունը⁴⁰: Կայսրությունը դարձավ լոկ աշխարհագրական հասկացություն, և նրա տարածքի վրա իբրև քաղաքական միավորներ կայացան Ավստրիան, Բավարիան, Սաքսոնիան և Բրանդենբուրգը՝ ապագա Պրուսիան⁴¹: Պատերազմը առաջացրեց ժողովրդագրական ահռելի փոփոխություններ: Ըստ վերջին հաշվարկների՝ Սրբազան հռոմեական կայսրության բնակչությունը նվազեց 20 տոկոսով, ինչը վերականգնվեց միայն 1700 թ.⁴²: Մինչև Երկրորդ աշխարհամարտը, Երեսնամյա պատերազմը Գերմանիայի պատմության ամենացավոտ շրջափուլն էր: Մարդկային և նյութական կորուստները ավելի մեծ էին, քան Երկրորդ աշխարհամարտում: Մշակութային և տնտեսական խափանումը ևս պահպանվեց ավելի երկար⁴³:

Պապի նվիրակը դատապարտեց համաձայնագրերի ողջ փաթեթը, քանի որ հակասում էր եկեղեցու շահերին: Իսպանիան ևս իր դժգոհությունն արահայտեց՝ կայսերը մեղադրելով դավաճանության մեջ⁴⁴: Կաթոլիկները, ինչպես և բողոքականները անտեսեցին պապի դժգոհությունը՝ ուղղված խաղաղության պայմանագրերի այն դրույթների դեմ, որոնք ձեռնառու չէին կաթոլիկ եկեղեցուն: Ինքնիշխան պետությունների ներքին գործերին միջամտելու եվրոպական վերազգային կրոնական իշխանության ձգտումը մերժվեց: Մինչև ֆրանսիական հեղափոխությունը Վեստֆալյան խաղաղությունը համարվում էր եվրոպական պետությունների համակարգի հիմքը: Երկու պետությունների՝ Նիդերլանդների Միացյալ Նահանգների և Շվեյցարիայի Համադաշնության անկախության ճանաչումը ամրապնդեց այն համոզմունքը և պատասխանատվությունը, որ միայն եվրոպական կոնգրեսը կարող է վավերացնել պետությունների ստեղծումը կամ վերացումը⁴⁵:

1648 թ. Վեստֆալի պայմանագրով Շվեդիան դարձավ Եվրոպական քաղաքականության առանցքային դերակատարներից մեկը: Քաղաքականապես «վեստֆալյան կարգավորումները վերահաստատեցին Գերմանիայի մասնատվածությունը և ամրապնդեցին բողոքականության դիրքերը Եվրոպայում⁴⁶:

Վեստֆալյան պայմանագրերը երկակի բնույթ ունեին. միաժամանակ և՛ միջազգային, և՛ գերմանական սահմանադրական իրավունքի գործիքներ էին: Գերմանական սահմանադրության բարձրացումը միջազգային հանրային իրավունքի մակարդակի նշանակում էր ներգեր-

⁴⁰ Տե՛ս «A Companion to the Reformation World», էջ 278-286:

⁴¹ Տե՛ս **Веджвуд С. В.** Тридцатилетняя война. М., 2012, էջ 561-563:

⁴² Տե՛ս «The Thirty Years' War», էջ 178:

⁴³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 181:

⁴⁴ Տե՛ս **Веджвуд С. В.**, նշվ. աշխ., էջ 546:

⁴⁵ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 358:

⁴⁶ Տե՛ս **Ringmar E.**, նշվ. աշխ., էջ 9:

մանական քաղաքականության միջազգայնացում. գերմանական իշխանությունների սահմանադրական ազատությունը կայսրից երաշխավորվում էր Ֆրանսիայի և Շվեդիայի կողմից: Վեստֆալի պայմանագրի կետերը խախտելու դեպքում Ֆրանսիային և Շվեդիային իրավունք էր վերապահված միջամտելու կայսրության ներքին գործերին: Երբ Նապոլեոն Բոնապարտը 1806 թ. վերացրեց կայսրությունը, Շվեդիան՝ իբրև Վեստֆալի պայմանագրի երաշխավոր, ընդդիմացավ⁴⁷:

Մինչև 1806 թ. Վեստֆալյան պայմանագրերը դիտվում էին իբրև կայսրության հիմնարար սահմանադրություն և անգամ Կենտրոնական Եվրոպայում կարգերի պահպանման սկզբունքային երաշխավոր: 1866 թ. Ֆրանսիայի երկրորդ նախագահ և պատմագետ Ալֆոնս Տիեռը (1797-1877 թթ.) պնդում էր. «Եվրոպական քաղաքականության բարձրագույն սկզբունքն է, որ Գերմանիան կազմված լինի անկախ պետություններից՝ կապված միայն դաշնային նուրբ թելերով: Սա էր Վեստֆալի կոնգրեսում ողջ Եվրոպայի կողմից հռչակված սկզբունքը»⁴⁸: Առաջինը Նապոլեոնն է, որ արդարացնում էր իր վարած միջազգային քաղաքականությունը և նվաճումները ազգային և մշակութային տարրերի գերակայության հենքով⁴⁹:

Եվրոպայում պատերազմը չավարտվեց անմիջապես 1648 թ.: Արևելքում, Կրետեի պատերազմից հետո, հասունանում էր ավստրիական Հաբսբուրգների և թուրքերի միջև բախումը: Էլզասի և Լոթարինգիայի անցումը Ֆրանսիային ևս բարդություններ առաջացրեց: Էլզասում տասը ամենամեծ քաղաքները պահպանեցին կայսրության անդամի իրենց կարգավիճակը և ներկայացուցիչներ ունեին կայսրության պառլամենտում⁵⁰: Երեսնամյա պատերազմի անվիճելի հաղթողները՝ Ֆրանսիան և Շվեդիան, շարունակեցին պատերազմել իրենց հարևանների դեմ հետագա շուրջ վեց տասնամյակների ընթացքում: Սակայն այս պատերազմներն այլևս չունեին կրոնական երանգ⁵¹:

Ֆրանսիայի համար դեռ մնում էր իսպանական Հաբսբուրգների սպառնալիքը, որոնք գերիշխում էին Հարավային Եվրոպայում և նշանակալի քաղաքական ուժ էին հակառեֆորմացիայի թիկունքում⁵²: 1658 թ. կարդինալ Մազարինին (1642-1661 թթ.) գերմանական որոշ պետությունների փորձում էր համոզել միանալու Ֆրանսիայի կողմից ուղղորդվող Հոննոսյան լիգային՝ հավաքական անվտանգության համակարգ ստեղծելու նպատակով: Սակայն գերմանական պետությունները

⁴⁷ Տե՛ս **Teschke B.**, նշվ. աշխ., էջ 244:

⁴⁸ «The Thirty Years' War», էջ 182:

⁴⁹ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 4:

⁵⁰ Տե՛ս «The Thirty Years' War», էջ 183:

⁵¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 184:

⁵² Տե՛ս **Ward W. R.**, Christianity under the Ancien Re'gime, 1648–1789: New Approaches to European History, series editors - William Beik and T. C. W. Blanning. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, էջ 34-35:

մերժեցին այս գաղափարը. Վեստֆալի պայմանագիրը վերջնական էր, և հավաքական անվտանգությունն այլևս անհրաժեշտ չէր⁵³:

Ֆրանս-իսպանական հակամարտությունը շարունակվեց մինչև 1659 թ. Պիրենեյների հաշտության պայմանագիրը՝ ավարտվելով Իսպանիայի դիրքերի թուլացմամբ: Իսպանիայի թագավոր Ֆիլիպ 4-րդի (1621-1665 թթ.) համար պատերազմի նպատակը արդեն Իբերական միասնության պահպանումն էր, որը չիրականացավ, քանզի 1668 թ. ճանաչվեց Պորտուգալիայի անկախությունը⁵⁴:

Իսպանական Հարսբուրգների բազմազգ կայսրությունը իբրև անարդյունավետ իշխանություն ևս փլուզվեց: Եվրոպական քաղաքականության ապագան պատկանում էր ազգային պետություններին՝ Ֆրանսիա, Անգլիա, Միացյալ Նիդերլանդներ և Շվեդիա, որոնք հասել էին որոշակի ինքնուրույնության և ամբողջականության: Մյուս կողմից, չնայած լեզվական և մշակութային ընդհանրությանը, խորացավ Գերմանիայի քաղաքական մասնատվածությունը, քանզի միջազգային հարաբերություններում դեռևս տիրապետող էին դինաստիական նկատառումները⁵⁵:

Սկսվեց բացարձակապետության ժամանակաշրջանը: Այս քաղաքական համակարգում թագավորները իրենց պետություններում համարվում էին բացարձակ ինքնիշխաններ, որոնք Հռոմի պապի նման ներկայացնում էին Աստծու իշխանությունը: Եվ ո՛չ պապը վերևում, ո՛չ էլ հպատակները կամ այլ իշխանական մարմին որևէ օրենքով կամ հանրային դաշինքով չէին կարող ընդհատել ժառանգական թագավորական իրավահաջորդությունը, որը կարգել էր Աստված⁵⁶: Բացարձակ միապետական կարգերը սպառնում էին եկեղեցիների անկախությանը և քրիստոնեական կոսմոպոլիտիզմին, իսկ եկեղեցիներն իրենց հերթին, ելնելով իրենց կորպորատիվ շահերից, հակված էին ավելի ռացիոնալ քաղաքական համակարգի⁵⁷:

Միջազգային հարաբերությունների նեոմարքսիստական քննադատական տեսության համաձայն՝ բացարձակապետության դարաշրջանի Եվրոպայում 1648 թ.-ից հետո էլ առաջնորդվում էին ոչ թե ազգային, այլ դինաստիական շահերով: Միջազգային հարաբերությունների համակարգի կայացումը, գործունեությունը և կերպափոխումը գերազանցապես ղեկավարվում էին սոցիալական ունեցվածքային հարաբերություններով: Դիվանագիտության բարձրագույն մեխանիզմը դինաստիական ամուսնություններն էին, որոնք ոչ միայն բնութագրում էին «միջազ-

⁵³ Տե՛ս **Bonney R.**, նշվ. աշխ., էջ 88, 90:

⁵⁴ Տե՛ս **Kennedy P. M.**, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London, Sydney and Wellington: Unwin Hyman, 1988, էջ 41:

⁵⁵ Տե՛ս «The Decline of Spain and the Thirty Years War 1609-48/59», էջ 3:

⁵⁶ Տե՛ս **Treasure G.** (1985), նշվ. աշխ., էջ 183-184:

⁵⁷ Տե՛ս **Ward, W. R.**, նշվ. աշխ., էջ 155:

գային» հարաբերությունները, այլև հաստատում էին իշխողների շահամետ ծավալապաշտական ռազմավարությունը: Ինչպես Բեննո Թեսչքն է նշում. «Մա աշխարհաքաղաքական կարգ էր, որում «պետությունները» կարող էին ամուսնանալ «պետությունների» հետ»⁵⁸: Այս միություններն ապահովում էին տարբեր տարածքներով պետությունների ներգրավվածությունը մեկ քաղաքական տարածության մեջ: Այս առումով եվրոպական քաղաքականությունը Հաբսբուրգների, Բուրբոնների, Ստյուարտների, Հոհենցոլերնների, Ռոմանովների, Վիտելսբախների և այլ միապետական տների հարաբերություններ էր: Բացի այդ, կարևոր դեր ունեին նաև անդրազգային միջազնվականական միությունները:

4. Վեստֆալյան համակարգը. միջազգային հարաբերությունների արդի դարաշրջանի մեկնարկը

1648 թ. Մյունստերի և Օսնաբրյուկի պայմանագրերը, որոնք միասին հայտնի են որպես Վեստֆալի պայմանագիր, ձևավորեցին միջազգային հարաբերությունների և իրավունքի նոր հարացույց ու համակարգ՝ հիմնված երեք հիմնական սկզբունքների վրա՝ պետական ինքնիշխանություն, ինքնիշխան պետությունների իրավահավասարություն և ինքնիշխան պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու պարտավորություն⁵⁹:

Ուստի Վեստֆալյան համակարգ մտած ինքնիշխան պետությունները ունեին լիակատար իշխանություն իրենց տարածքում և իրավահավասար էին միջազգային ասպարեզում⁶⁰: Հետագայում այս սկզբունքները զարգացան և վերածվեցին միջազգային իրավունքի: Իշխանությունը, որ նախկինում բխում էր մի քանի կենտրոններից՝ ֆեոդալական, եկեղեցական և քաղաքացիական, այժմ համախմբվում է պետության կամ միապետի վերահսկողության ներքո⁶¹:

Վեստֆալյան համակարգը ոչ միայն սկզբունքների հավաքականություն է կամ միջազգային պայմանագրերի ամբողջություն, այլ նաև պետությունների ու ռեժիմների ամբողջություն է: Այն նախ և առաջ այնպիսի համակարգ է, որն իր բնականոն կենսագործունեության ապահովման համար խնդիր ունի համարժեք պատասխաններ տալու ներքին և արտաքին մարտահրավերներին, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ զարգանալ, կերպավորվել և հարմարվել հարափոփոխ աշխարհի պայմաններին: Վեստֆալյան համակարգի կերտողները ինքնիշխանության սկզբունքի միջոցով ոչ միայն դրեցին նոր միջազգային

⁵⁸ Teschke B., նշվ. աշխ., էջ 225:

⁵⁹ Տե՛ս Rosenau J. N. and Czempiel E. O. (ed.), *Governance without government: order and change in world politics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2003, էջ 59:

⁶⁰ Տե՛ս Лебедева М. М. Что угрожает Вестфалию? // «Международные процессы: Журнал теории международных отношений и мировой политики», 2008, январь–апрель, т. 6, № 1(16), էջ 117-121:

⁶¹ Տե՛ս Treasure G., նշվ. աշխ., էջ 185-186:

քաղաքական համակարգի հիմքերը, այլև հետագա զարգացման և կերպարվածության հնարավորություն ստեղծեցին:

Վեստֆալյան պայմանագրերը ստորագրած պետությունները կազմեցին Վեստֆալյան համակարգը: Հատկանշական է, որ Վեստֆալյան համակարգում ընդգրկված պետությունները դիտարկվում էին «վեստֆալյան չափումներով», իսկ համակարգից դուրս մնացածները՝ բոլորովին այլ կերպ. այստեղ ևս դրսևորվում են Վեստֆալի համակարգային բնույթը, ամբողջականությունը և «նույնականությունը»: Վեստֆալյան կարգավորումներով վերացվեց 1555 թ. Աուգսբուրգի հաշտության պայմանագրի «*cuius regio, eius religio*» (այն է՝ հպատակները դավանում են իրենց տիրակալի հավատքը)⁶² դրույթը՝ առաջ քաշելով կրոնական ինքնորոշման գաղափարը: Վեստֆալյան խաղաղությունը ուրվագծեց այսպես կոչված «կրոնական պատերազմների» ավարտը, ինչը ներկայիս դիտանկյունից կարելի է անվանել նաև «սկզբունքային պատերազմներ»: Սա շարունակվեց ոչ գաղափարաբանական՝ ժառանգության իրավունքի համար պատերազմների միջակայքով, մինչև որ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության ժամանակաշրջանում պատերազմը կրկին դարձավ «սկզբունքային»⁶³:

Վեստֆալյան խաղաղությունից հետո եվրոպական միջազգային համակարգում դրսևորվեց ինչպես պետությունների իրավահավասար համակեցության սկզբունքը, այնպես էլ դրա հաղթահարման փորձերը: Եվ ամենանշանավորը, թերևս, Ֆրանսիայի արքա Լյուդովիկոս 14-րդի (Roi soleil) փորձն էր, որն ավարտվեց «Իսպանական ժառանգության համար» պատերազմով: Բացի այդ, մի կողմից Բրիտանիան էր հանդես գալիս համընդհանրականության դիրքերից՝ իբրև Եվրոպայի իրավարար և ծովերի կայսրություն, մյուս կողմից՝ Ռուսաստանը՝ «երրորդ Հռոմի» գաղափարով և Պետրոս Մեծի կողմից կայսրության հռչակումով: 17-րդ դարի վերջին Եվրոպայում իր գերիշխանության ձգտումներով դեռևս կարևոր գործոն էր նաև Օսմանյան կայսրությունը⁶⁴:

Ժառանգության իրավունքի համար պատերազմներից հատկապես կարևոր էին «Իսպանական ժառանգության համար» պատերազմը (1701-1714 թթ.) և Ուտրեխտի 1713 թ. պայմանագիրը, որտեղ ուժերի հավասարակշռության սկզբունքը դարձավ միջազգային հարաբերությունների ճանաչված նորմ⁶⁵, որի հիմնական գաղափարը ինքնորոշումն էր, ոչ թե խաղաղությունը: Մեծ Բրիտանիան⁶⁶, 1713 թ. Ուտրեխտի պայմանագրով ստանալով Ջիբլարթարը և Մինորկա կղզին, հրաժար-

⁶² Տե՛ս «The Thirty Years' War», էջ 157:

⁶³ Տե՛ս **Rowen H. H.**, նշվ. աշխ., էջ 54:

⁶⁴ Տե՛ս **Burkhardt J.**, Wars of States or Wars of State-Formation? էջ 27:

⁶⁵ Տե՛ս **Teschke B.**, նշվ. աշխ., էջ 233:

⁶⁶ 1707 թ. Անգլիայի և Շոտլանդիայի միջև միության մասին պայմանագրով (Treaty of Union) ձևավորվում է Մեծ Բրիտանիայի թագավորությունը:

վեց մայրցամաքային Եվրոպայում տարածքային պահանջներից և պատրաստակամություն ու կարողություն ցուցաբերեց կարգավորելու հարաբերությունները «ակտիվ հավասարակշռման» իր նոր քաղաքականությամբ⁶⁷: Իսկ Ֆրանսիայի և Ավստրիայի միջև «Իսպանական ժառանգության համար» պատերազմը եզրափակող 1714 թ. մարտի 7-ի Ռաշտատի պայմանագրի լեզուն արդեն ոչ թե լատիներենն էր, այլ ֆրանսերենը⁶⁸: Այսպիսով, Ուտրեխտի և Ռաշտատի պայմանագրերով զսպվեցին Ֆրանսիայի արքա Լյուդովիկոս 14-րդի համընդհանրական միապետության կառուցման ձգտումները, և նորոգվեց եվրոպական միջազգային կարգը, ուր շահեկան դիրք ստացավ Մեծ Բրիտանիան. հավասարակշռություն հաստատվեց մայրցամաքային Եվրոպայում, մինչդեռ ծովում Մեծ Բրիտանիան ազատվեց հակակշիռներից⁶⁹: Մեծ Բրիտանիան միակ եվրոպական պետությունն էր, որի ազգային շահերը պահանջում էին ոչ թե ծավալապաշտություն Եվրոպայում, այլ ուժերի հավասարակշռության պահպանում: Ինչպես մի առիթով ասել է Անգլիայի թագավոր Ուիլյամ 3-րդ Օրանացին (1689-1702 թթ.), եթե ինքն ապրեր 1550-ականներին, երբ Հաբսբուրգները տիրապետության էին ձգտում Եվրոպայում, ինքը կլիներ «նույնչափ ֆրանսիացի, որքան հիմա իսպանացի է»⁷⁰:

Այսպիսով, Վեստֆալի խաղաղության կոնգրեսը հաջողությամբ ամփոփեց «պետականաշինության պատերազմը» ձևափոխելով միջազգային իրավունքը և ներկայացնելով իրավահավասար պետությունների համագոյակցության նոր մոդելը՝ իբրև Եվրոպայի կազմակերպման լեգիտիմ միջոց⁷¹: Վեստֆալյան խաղաղությունը եզրափակեց ինքնիշխանության փոխանցման գործընթացը վերազգային հաստատություններից՝ պապականությունից և կայսրությունից դեպի ներքև և անդրազգային ֆեոդալական ու քաղաքացիական միավորներից դեպի վերև՝ պետություններին, որոնք հաճախ մարմնավորում էին միապետի անձը: Այս կերպ Վեստֆալյան համաձայնագրերը խորհրդանշում են միջնադարյան համընդհանրական-հիերարխիկ աշխարհակարգի փոխակերպումը ինքնիշխան պետությունների հորիզոնական կարգի: Ըստ այդմ՝ պետությունների շուրջը սկսեց զարգանալ արդի դարաշրջանին բնորոշ նոր տեսակի քաղաքական կյանքը՝ միջազգային քաղաքականությունը: Եթե մինչև 1648 թ. Եվրոպայում պատերազմում էին միապետները, ապա Վեստֆալյան հաշտությունից հետո սկսեցին պատերազմել պետությունները՝ ի դեմս միապետների: Վեստֆալյան համակարգում ինքնիշխանությունը առաջին անգամ դարձավ նաև պե-

⁶⁷ Տե՛ս **Teschke B.**, նշվ. աշխ., էջ 259:

⁶⁸ Տե՛ս **Treasure G.**, նշվ. աշխ., էջ 283:

⁶⁹ Տե՛ս **Kennedy P. M.**, նշվ. աշխ., էջ 105-106:

⁷⁰ **Kissinger H. A.**, նշվ. աշխ., էջ 72:

⁷¹ Տե՛ս «A Companion to the Reformation World», էջ 285:

տության հատկանիշ, այլ ոչ թե միայն միապետի: Մինչև 1648 թվականը ևս եղել են այսպիսի քաղաքական համակարգերի ստեղծման ինչպես իրական, այնպես էլ իդեալական փորձեր (Հին Հունաստանը իր քաղաք-պետություններով, Հռոմեական կայսրությունը, Արաբական խալիֆայությունը և այլն): Սկզբունքներն ամենուրեք տարբեր էին: Սակայն միայն վեստֆալյան սկզբունքներն են դարձել համաշխարհային:

Բանալի բառեր – *Երեսնամյա պատերազմ, Վեստֆալյան խաղաղություն, արդի պետություն, ինքնիշխանություն, աշխարհակարգ, աշխարհաքաղաքական հիերարխիա, միջազգային անարխիա, միջազգային համակարգ*

ТИГРАН ЕПРЕМЯН – Вестфальская система как поворотная веха современной европейской политики. – В статье анализируется переход европейской политики от универсального мирового порядка средних веков к современной системе международных отношений. Поворотным событием в их истории явился Вестфальский мир (1648). Он символизировал переход от системы политического правления, основанной на иерархических структурах средневекового христианского мира, к горизонтальной системе суверенных государств. В средние века ещё имел значение постримский имперский миф. В эпохи Возрождения и Реформации на смену папству и империи с их иерархией в западнохристианский мир пришёл национальный индивидуализм. После Вестфальского мира межгосударственные отношения, основанные на взаимном признании суверенитета, вытеснили связи между разного рода феодальными негосударственными субъектами. Европейская политика дифференцировалась на внутреннюю и международную сферы. Государства стали единственными политическими акторами, регулировались суверенными правителями, не признавая конкуренции ни сверху, ни снизу. Секуляризация и присущая ей идея самоопределения повлекли за собой принцип мирного сосуществования юридически равноправных членов международного сообщества. Понятие универсального мирового порядка теперь означало не прямое правление супергосударства, но превосходство конкретного монарха в системе фрагментированных суверенитетов.

Ключевые слова: *Тридцатилетняя война, Вестфальский мир, современное государство, суверенитет, мировой порядок, геополитическая иерархия, международная анархия, международная система*

TIGRAN YEPREMYAN – Westphalian System as a Crucial Milestone of Modern European Politics. – The paper comparatively analyzes and illustrates the transition of European politics from the medieval universal world order to the modern international relations system. The Peace of Westphalia (1648) was a turning point in the history of international relations. It symbolized the transformation from the system of political rule based on the hierarchical structures of medieval Christendom to the horizontal system of sovereign territorial states. Throughout the middle ages, the post-Roman myth of the empire still had a great significance. The rising sense of national individualism was promoted by the Renaissance and Reformation, which replaced the Papacy and Empire upon which the hierarchies of western Christendom had been centered. As a result, after the Peace of Westphalia formalized relations between modern states based on mutual recognition of sovereignty displaced the criss-crossing relations

between heterogeneous feudal and non-state actors organized by the hierarchical claims of the Empire and the Church. With the consolidation of the means of violence by sovereigns and the emergence of territorially bounded states, the European politics was differentiated into distinct domestic and international spheres. Thus, sovereign states became the only legitimate political actors which were governed by sovereign rulers, acknowledging no rival authorities above them and none below. These processes affected the international dimension of conflict by furthering the fragmentation of Europe into distinct states. Around the states a new kind of political life – international politics – started to develop. The start of the secularization and its adjacent idea of self-determination entailed the principle of peaceful coexistence among legally equal members of international society. However, the concept of a universal world order remained on the political agenda, but it meant only the preeminence of a monarch within a system of fragmented and overlapping sovereignty rather than direct rule over a European super-state.

Key words: *Thirty Years' War, Peace of Westphalia, modern state, sovereignty, world order, geo-political hierarchy, international anarchy, international system*